

**סיכום לבגרות תנ"ך
ממ"ד
בראשית פרק כא'
חמש יחידות**

1

ערך: דודי זינגר

הערה: אין להסתמך רק על הסיכומים ללמידה לבגרות, חשוב להתעדכן באתר "ללמוד וללמד"

א ויהנה פקד את-שָׁרָה, כַּאֲשֶׁר אָמַר; וַיַּעַשׂ יְהוָה לְשָׂרָה, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר.

הערה:

א. סגנון פסוק הפתיחה - פסוק א - חגיגי ושירי, ומלמד על חשיבות האירוע של הולדת יצחק.

ב. הפסוק כולל חזרות על דרך התקבולת המאפיינת את השירה בתנ"ך, החזרה הפסוק היא במעורבות של ה' באופן ישיר: "וְהָיָה פְּקֻדֹתֶיךָ" - "וַיַּעַשׂ ה' וְעַל כֵּן שֶׁהוֹלְדֵת יִצְחָק הִיא קִיּוֹם הַהִבְטָחָה שֶׁל ה'": "כַּאֲשֶׁר אָמַר", "כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר".

ב וַתֵּהָרֵם וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֶּן, לְזִקְנֵי, לְמוֹעֵד, אֲשֶׁר-דִּבֶּר אֱלֹהִים. ג
וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת-שָׁם-בְּנֵו הַנּוֹלָד-לוֹ, אֲשֶׁר-יֻלְּדָה-לוֹ שָׂרָה--יִצְחָק. ד וַיִּמַּל
אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק בְּנֵו, בֶּן-שְׁמֹנֶת יָמִים, כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱלֹהִים. ה וַאֲבָרָהֶם,
בֶּן-מֵאֵת שָׁנָה, בְּהוֹלֵד לוֹ, אֶת יִצְחָק בְּנֵו.

2

הערה:

בפסוקים ב-ה ביטויים המדגישים את הנס הגדול:

" לְזִקְנֵי--לעת זקנה

"בֶּן מֵאֵת שָׁנָה"-- אברהם זכה לבן כאשר היה בן מאה.

"אֲשֶׁר יֻלְּדָה לוֹ שָׂרָה"-- שרה ילדה את יצחק בגיל 90.

ד וַיִּמַּל אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק בְּנוֹ, בֶּן-שְׁמֹנֶת יָמִים, כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱלֹהִים. ה וַאֲבָרָהָם, בֶּן-מֵאֵת שָׁנָה, בְּהוֹלֵד לוֹ, אֶת יִצְחָק בְּנוֹ. ו וַתֹּאמֶר שָׂרָה-- צַחֵק, עֲשֵׂה לִי אֱלֹהִים: כָּל-הַשְּׂמֵעַ, יִצְחָק-לִי. ז וַתֹּאמֶר, מִי מִלָּל לְאַבְרָהָם, הִינִיקָה בָּנִים, שָׂרָה: ח כִּי-יֵלְדֵתִי בֶן, לְזִקְנָיו. ט וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד, וַיִּגְמַל; וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל, בְּיוֹם הַגְּמִל אֶת-יִצְחָק.

הערה:

בפס' ד-ח ניתן לראות שאברהם ושרה שותפים בהודיה העצומה:

- א. אברהם קורא בשם,
- ב. אברהם מל את יצחק
- ג. אברהם ועושה משתה גדול (פס' ג-ד ; ח).

דברי ההודיה של שרה מובאים בדיבור ישיר וחגיגי:

שרה אמרה: ה' עשה לי שמחה על ידי שילדתי את יצחקי כל מי שישמע שילדתי את יצחק ישמח בשמחתי]

שרה אמרה: כמה גדול ה' שאמר לאברהם ששרה תניק בנים שהרי אני (שרה) ילדתי בן כאשר אברהם היה זקן.

א וַיְהִי פֶקֶד אֶת-שָׂרָה, כַּאֲשֶׁר אָמַר; וַיַּעַשׂ יְהוָה לְשָׂרָה, כַּאֲשֶׁר דָּבַר. ב וַתֵּהָרֵם וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֶּן, לְזִקְנָיו, לְמוֹעֵד, אֲשֶׁר-דָּבַר אֱלֹהִים. ג וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת-שֵׁם-בְּנוֹ הַנּוֹלָד-לוֹ, אֲשֶׁר-יֵלְדָה-לוֹ שָׂרָה--יִצְחָק. ד וַיִּמַּל אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק בְּנוֹ, בֶּן-שְׁמֹנֶת יָמִים, כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱלֹהִים. ה וַאֲבָרָהָם, בֶּן-מֵאֵת שָׁנָה, בְּהוֹלֵד לוֹ, אֶת יִצְחָק בְּנוֹ. ו וַתֹּאמֶר שָׂרָה--צַחֵק, עֲשֵׂה לִי אֱלֹהִים: כָּל-הַשְּׂמֵעַ, יִצְחָק-לִי. ז וַתֹּאמֶר, מִי מִלָּל לְאַבְרָהָם, הִינִיקָה בָּנִים, שָׂרָה: ח כִּי-יֵלְדֵתִי בֶן, לְזִקְנָיו. ט וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד, וַיִּגְמַל; וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל, בְּיוֹם הַגְּמִל אֶת-יִצְחָק.

הערה:

בפסוקים אלה בולט השורש צח"ק והשימוש החוזר במילה בן.

המילים המנחות הן השורש צח"ק והמילה בן. שתיהן חוזרות שש פעמים, ומדגישות את התגשמות ההבטחה בלידתו של יצחק.

הערה:

הצחוק המתואר הוא לא צחוק של זלזול או חוסר אמונה אלא צחוק של שמחה.

הערה:

פסוקים ט – כא עוסקים בצחוקו של ישמעאל וסיפור גירוש

הפסוקים נחלקים לשניים:

ט – יג צחוקו של ישמעאל.

יד – כ"א סיפור גירוש.

ט וְתָרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הָגֵר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצַּחֵק:

הערה:

שרה ראתה את ישמעאל מצחק, והמראה שראתה היה חמור בעיניה.

הערה:

בניגוד למשמעות החיובית של הפועל צח"ק בפסוקים הקודמים - שמחה והודיה, צחוקו של ישמעאל מובן כמעשה שלילי.

הערה:

שרה ראתה את ישמעאל מצחק, והמראה שראתה היה חמור בעיניה.

הערה:

בניגוד למשמעות החיובית של הפועל צח"ק בפסוקים הקודמים - שמחה והודיה, צחוקו של ישמעאל מובן כמעשה שלילי.

י ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק:

יא וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו:

יב ויאמר אלהים אל אברהם אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך

כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה כי ביצחק יקרא לך זרע:

יג וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא:

תגובת שרה: "גרש האמה הזאת ואת בנה".

שרה אמרה לאברהם: תגרש את האמה הזאת, את הגר, יחד עם בנה ישמעאל לשהרי, בנה של האמה, ישמעאל, לא יירש אותך יחד עם בני יצחק, ולכן אין שום מניעה לגרשו.

תגובת אברהם:

הבקשה של שרה לגרש את ישמעאל נתפסה בעיני אברהם כדבר רע

הציווי האלוקי לאברהם:

ה' אמר לאברהם אין סיבה שיהיה רע בעיניך לשלח את ישמעאל והגר, תקבל את כל דבריה של שרה, ותעשה כפי ששרה אומרת לך לעשות, שהרי הברית שכרתתי איתך על זרעך תתקיים ביצחק ולא בישמעאל.

הבטחת ה' לאברהם על ישמעאל:

ה' אמר לאברהם שלמרות שהברית על ריבוי הצאצאים תתקיים בבנו יצחק, הרי שגם מישמעאל הוא יוציא עם והסיבה לכך היא שישמעאל הוא מזרעו של אברהם.

ט ותרא שרה את-בן-הגר המצרית, אשר-ילדה לאברהם--מצחק. י ותאמר, לאברהם, גרש האמה הזאת, ואת-בנה: כי לא יירש בן-האמה הזאת, עם-בני עם-יצחק. יא וירע הדבר מאד, בעיני אברהם, על, אודת בנו. יב ויאמר אלהים אל-אברהם, אל-ירע בעיניך על-הנער ועל-אמתך--כל אשר תאמר אליך שרה, שמע בקלה: כי ביצחק, יקרא לך זרע. יג וגם את-בן-האמה, לגוי אשימנו: כי זרעך, הוא. יד וישכם אברהם בבקר ויקח-לחם וחמת מים ויתן אל-הגר שם על-שכמה, ואת-הילד--וישלחה; ותלך ותתע, במדבר באר שבע. טו ויכלו המים, מן-החמת; ותשלך את-הילד, תחת אחד השיחם. טז ותלך ותשב לה מנגד, הרחק כמטחוי קשת, כי אמרה, אל-אראה במות הילד; ותשב מנגד, ותשא את-קלה ותבך. יז וישמע אלהים, את-קול הנער, ויקרא מלאך אלהים אל-הגר מן-השמים, ויאמר לה מה-לך הגר; אל-תיראי, כי-שמע אלהים אל-קול הנער באשר הוא-שם. יח קומי שאי את-הנער, והחזיקי את-גדך בו: כי-לגוי גדול, אשימנו. יט ויפקח אלהים את-עיניה, ותרא באר מים; ותלך ותמלא את-החמת, מים, ותשק, את-הנער. כ ויהי אלהים את-הנער, ויגדל; וישב, במדבר, ויהי, רבה קשת. כא וישב, במדבר פארן; ותקח-לו אמו אשה, מארץ מצרים.

הערה:

לכל אורך היחידה אין ישמעאל מכונה בשמו, אלא בכינויים המתאימים למי שמתייחס אליו. בפסוקים אלה מתייחסים שרה, אברהם והקב"ה אל ישמעאל.

6

שרה מכנה את ישמעאל "בן האמה", כהצדקה לגירוש הגר וישמעאל.

אברהם מכנה את ישמעאל "בן", מבחינת אברהם ישמעאל הוא בן לכל דבר.

הקב"ה מכנה את ישמעאל "נער", ביטוי סתמי שאין בו צד שלילי או חיובי.

ישמעאל גם מכונה "ילד" – בתיאור הפעולות שנעשו ע"י **הגר**, פעולות של אם הדואגת לילד הנזקק לה ואין ביכולתה לעזור לו.

הערה: כינויים

כינוי הוא תואר המצטרף לשמה של דמות בסיפורי התורה והנביאים או מחליף שם זה. הכינוי עשוי לציין את מעמדו של הדובר (לדוג' המלך, המלכה) זיקתו המשפחתית (לדוג' בן... אבי... אשת...) ועוד.

חז"ל והפרשנים השונים מציעים פעמים רבות משמעות לכינויים השונים. בכך הם מביעים את עמדתם העקרונית בדבר משמעותו וחשיבותו של הכינוי להבנת הסיפור, וסוללים עבורנו דרך להעמקת הקריאה בסיפורי התורה והנביאים. ממדרשי חז"ל ומן הפירושים השונים אנו למדים שהכינוי משמש את הכתוב או את הדמות המשמיעה את הכינוי להביע את עמדתה באמצעות הכינוי. חז"ל מפנים את תשומת ליבנו לכך שבאמצעות הכינוי, וללא אמירה מפורשת, רוצה התורה להעמיק את הבנתנו באירוע המתואר.

שאלה:

מדוע שרה בקשה לגרש את ישמעאל והגר?

תשובה:

רש"י: הסיבה ששרה בקשה לגרש את ישמעאל והגר היא בגלל הכחש שישמעאל ישפיע לרעה על יצחק.

רש"י מפרש את המילה "מצחק" (וַתֵּרָא שָׂרָה אֶת-בְּרֵךְ-הַגֵּר הַמְצַחֵת, אֲשֶׁר-יִלְדָה לְאַבְרָהָם—מְצַחֵק), בחטאים: עבודה זרה, גילוי עריות ורצח, הוא לומד זאת משלושה פסוקים שונים בתנ"ך:

עבודה זרה שכתוב בספר שמות לב' בחטא העגל: "ויקמו לצחק"

גילוי עריות- שכתוב בספר בראשית לט' שהאשימה אשת פוטיפר את יוסף באשמת שווא- "לצחק ביי"

רצח- שכתוב בספר שמואל ב, ב, "יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו" וגו', הצעה שהביא למרחץ דמים בין צבא שאול לצבא דוד.

7

רש"י [ט]: "מצחק - לשון עבודה זרה, כמו שנאמר "ויקמו לצחק" (שמות לב, ו) דבר אחר: לשון גילוי עריות, כמה דתימא "לצחק ביי" (בראשית לט, יז) דבר אחר: לשון רציחה, כמו "יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו" וגו' (שמואל ב ב, יד).

הרב עקיבא סופר: בתחילת דבריו מסביר הרב עקיבא סופר שהסיבה לכך ששרה בקשה לגרש את הגר וישמעאל, היא על מנת שישמעאל לא ישפיע לרעה על יצחק, שראתה שרה את מעשיו הרעים של ישמעאל.

אומנם יתכן ויהיו שיאמרו שהחיבור בין ישמעאל ויצחק יכול בעתיד להציל את ישמעאל ושיצחק ישפיע עליו לטובה.

על כך עונה הרב עקיבא וסופר ואומר שראתה שרה שישמעאל איננו אדם שיקבל תוכחות, שהוא מצחק, כלומר עושה צחוק מכל דבר, שזאת מידה רעה הדוחה כל דבר תוכחה, ומשום כך לא האמינה שרה שיצמח טוב מהקשר בין ישמעאל ויצחק ובקשה מאברהם לגרש את הגר וישמעאל.

הרב עקיבא סופר, מחבר הפירוש לתורה "דעת סופר": "ונראה לי לפרש
דהנה עיקר כוונת שרה ... שיראה שאם יצחק יהיה תמיד בחברותא עם
ישמעאל אולי ילמד ממעשיו הרעים, על כן רצתה לגרשו מביתה. אבל יש
לבעל דין לחלוק ולומר אולי נהפוך הוא - שישמעאל ייטיב דרכיו אם יהיה עם
יצחק תמיד, ואולי יועיל תוכחה להחזירו למוטב ולמה רצתה להדיחו לגמרי.
אבל האמת כי שרה בחכמתה ידעה והבינה שכל התוכחות ללא יועיל יהיו, כי
ישמעאל בוודאי לא יקבל תוכחה ואפס תקוה ממנו, משום שראתה בישמעאל
שהוא לץ, וידוע דמידת הליצנות היא מידה רעה וגרועה הדוחה כל תוכחה.
וכמאמר החכם: ליצה אחת דוחה מאה תוכחות... וזה עיקר טעמה של שרה
שגירשה את ישמעאל."

תוספתא - מסכת סוטה - רשב"י:

לדעת רשב"י בתוספתא לא יתכן שהסיבה לבקשת הגירוש היא החטאים של
ישמעאל, ובבית אברהם היה חינוך שהביא למצב בו ישמעאל חטא בעבודה זרה,
גילוי עריות ושפיכות דמים.

והסיבה ששרה גירשה את הגר הייתה שלא יטען ישמעאל שהוא הבכור ומגיעה לו
הירושה הכפולה,

הערה: נשים לב! פס' י' מחזק את דברי רשב"י ששרה מסבירה את הבקשה לגירוש:

" וַתֹּאמֶר, לְאַבְרָהָם, גֵּרְשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת, וְאֶת-בְּנֶיהָ: כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן-הָאִמָּה הַזֹּאת,
עַם-בְּנֵי עַם-יִצְחָק. "

מבחינה זו פירוש התוספתא קרוב יותר לדרך הפשט.

תוספתא סוטה ו, ג: "אמר ר' שמעון בן יוחאי: ... ואני אומר חס ושלום
שיהיה בביתו של אותו צדיק שהוא כד! אפטר למי שנאמר עליו "כִּי יִדְעֶתְיוּ
לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה
וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח, יט) יהא בביתו עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות
דמים!?! אלא אין צחוק האמור כאן אלא לעניין ירושה... והיה ישמעאל
מצחק ואומר: ... אני בכור ואני נוטל שני חלקים."

יב ויאמר אלהים אל-אברהם, אל-ירע בעיניך על-הנער ועל-אמתך-- כל אשר
תאמר אליך שרה, שמע בקלה: כי ביצחק, יקרא לך זרע. יג וגם את-בן-
האמה, לגוי אשימנו: כי זרעך, הוא

הערה:

ה' מורה לאברהם לשמוע בקול שרה ולגרש את ישמעאל, ה' מסביר לאברהם
שהגירוש של ישמעאל נחוץ בגלל שרק יצחק יירש אותו.

ה' מביטח לאברהם שלמרות הגירוש גם ישמעאל יזכה להיות גוי גדול, למרות שהוא
לא היורש העיקרי.

הערה:

רש"י לומד מציווי ה' לשמוע בקול שרה, ששרה הייתה במדרגה גבוהה יותר בנבואה
מאברהם.

הערה: (הרש"ר הירש)

הדבר נשמע כמעשה קשה ואכזרי, אך הנסיבות מצדיקות אותו צידוק גמור.
יש להסיר מביתם של אברהם ויצחק כל פחד, שמא לאחר פטירת שניהם
תשלוט בו השפעתם של הגר וישמעאל, הבן הבכור. לפיכך יש להרחיק את
שניהם בדרך כזאת, שיראו ביחס לבית הזה במעמדם האמיתי והחוקי, היינו
כאמה וכבן אמה, ובן אמה הרי הוא עצמו עבד. לאחר מכן יכול היה אברהם
להיטיב את גורלם בעין יפה, כמידת עושרו וטוב ליבו, וכן עשה.

הרש"ר הירש מתמודד עם הקושי המוסרי בדרישה של שרה לגרש את ישמעאל בן
אברהם, בכך שהנסיבות מצדיקות את המעשה הקשה, ששרה ואברהם היו זקנים,
והיה חשש שהגר שהייתה צעירה מהם, לאחר מותם תנצל את המצב ותכתיב את
המציאות, ולכן נדרש אברהם לעשות מעשה קשה במטרה להגדיר בצורה ברורה מי
יהיה היורש העיקרי שלו.

רק לאחר שהמעמד בין יצחק וישמעאל יובהר באופן מובהק יוכל אברהם להטיב גם
עם ישמעאל ותתקיים הבטחת ה' שגם מישמעאל יצא עם גדול.

פסוקים י"ד-כ"א: גירוש הגר וישמעאל והישרדותם במדבר

יָד וַיִּשְׁפֹּם אַבְרָהָם בַּבֶּקֶר וַיִּקַּח-לֶחֶם וְחֶמֶת מִיָּם וַיִּתֵּן אֶל-הַגֵּר שָׁם עַל-שִׁכְמָהּ, וְאֶת-
הַיֶּלֶד--וַיִּשְׁלַחְהָ; וַתֵּלֶךְ וַתִּתַּע, בְּמִדְבַר בָּאָר שָׁבַע. טו וַיְכַלּוּ הַמַּיִם, מִן-הַחֲמַת;
וַתִּשְׁלַךְ אֶת-**הַיֶּלֶד**, תַּחַת אֶחָד הַשִּׁיחִים. טז וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנְּגַד, הַרְחֵק כַּמֶּטְחוֹי
קֶשֶׁת, כִּי אָמְרָהּ, אֶל-אֶרְצָהּ בְּמוֹת **הַיֶּלֶד**; וַתֵּשֶׁב מִנְּגַד, וַתִּשָּׂא אֶת-קֶלֶה וַתִּבְדֹּךְ.

הסבר:

אברהם גרש את הגר וישמעאל ונתן להם צידה לדרך, הגר טעתה במדבר ונגמרו לה המים, (הגר נשלחה עם מים), אך הם לא הספיקו לו במדבר בגלל שהיא טעתה בדרך). ולכן היא החליטה להשליך (כנראה להניח) את ישמעאל מתחת לשיחים ולא לראות כיצד ישמעאל מת מצמא, הגר התיישה ובכתה.

הערה:

מצבה הנפשי הקשה של הגר בא לידי ביטוי בביטויים הקשים: "וַתִּשְׁלַךְ אֶת הַיֶּלֶד", "אֶל אֶרְצָהּ בְּמוֹת הַיֶּלֶד", "וַתִּשָּׂא אֶת קֶלֶה וַתִּבְדֹּךְ".

10

יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים, אֶת-קוֹל הַנֶּעֱר, וַיִּקְרָא מִלֶּאֱד אֱלֹהִים אֶל-הַגֵּר מִן-הַשָּׁמַיִם,
וַיֹּאמֶר לָהּ מַה-לָּךְ הַגֵּר; אֶל-תִּירְאִי, כִּי-שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל-קוֹל הַנֶּעֱר בְּאֶשֶׁר הוּא-
שָׁם. יח קוֹמִי שְׂאִי אֶת-הַנֶּעֱר, וְהִחֲזִיקִי אֶת-יָדְךָ בּוֹ: כִּי-לְגוֹי גָדוֹל, אֲשִׁימְנוּ. יט
וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֶת-עֵינֶיהָ, וַתֵּרָא בָּאָר מַיִם; וַתֵּלֶךְ וַתִּמְלֵא אֶת-הַחֲמַת, מַיִם, וַתִּשְׁק,
אֶת-הַנֶּעֱר. כ וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת-הַנֶּעֱר, וַיִּגְדַּל; וַיֵּשֶׁב, בְּמִדְבַר, וַיְהִי, רֹבֵה קֶשֶׁת. כא
וַיֵּשֶׁב, בְּמִדְבַר פָּאָרֶן; וַתִּקַּח-לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה, מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם.

הסבר:

ה' שלח מלאך שפקח את עיני הגר ואראה לה שיש בסביבה באר מים, ובכך ניצל ישמעאל.

הערה:

הקב"ה מכנה את ישמעאל "נער", ביטוי סתמי שאין בו צד שלילי או חיובי. ישמעאל גם מכונה "ילד" – בתיאור הפעולות שנעשו ע"י **הגר**, פעולות של אם הדואגת לילד הנזקק לה ואין ביכולתה לעזור לו.

הערה:

"ויהי רובה קשת"- ישמעאל התפתח כאיש מדבר (בהתאם לנבואה בפרק ט"ז :
"והוא יהיה פרא אדם").

הערה:

"ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים" - חזרה של הגר לשורשיה, והמשכיות הקשר
המצרי.

לסיכום:

פרק כ"א בספר בראשית מתאר את לידת יצחק כהתגשמות הבטחת ה' לאברהם
ושרה, את העימות סביב ישמעאל ש"מצחק" וגירושו יחד עם הגר, ואת השגחת ה'
עליהם במדבר. בפרק מופיע העיקרון של העדפת הנבחר (יצחק) על הבכור
(ישמעאל), עיקרון שחוזר בחומש בראשית אצל האבות (העדפת יעקב, העדפת יוסף
ויהודה).